

HOLBERG, EKSEMPLARITET OG KRISTENDOMMEN – KIRKEHISTORIEN SOM DYDELÆRE

GINA DAHL

Ludvig Holbergs Almindelig Kirkehistorie (1738) er en av mange etterreformatoriske kirkehistorier som ønsker å vise leseren den protestantiske tros foretreffelighet. Selv om Holberg hevder at lutheransimen er katolisismen overlegen, fremhever han likevel viktigheten av doktrinell simplisitet, moderasjon og samleven. Dette gjør han ved å bruke den antikke dydelæren og dens vektlegging av dyder og laster som stilistisk rammeverk for teksten sin.

Nøkkelord: Ludvig Holberg, kirkehistorie, dydelære

INNLEDNING

Etter reformasjonen ble kirkehistorieskriving et redskap i legitimeringen av den ”sanne lutherske tradisjonen”. Viktig i denne prosessen var å avskjære seg fra den katolske kirkes historiske utvikling og gripe tilbake til den aller tidligste apostoliske tid – kristenhetens gullalder. Ludvig Holberg er en viktig deltaker i dette prosjektet med sin *Almindelig Kirkehistorie* (1738) som kom i flere opplag. Innholdsmessig sett har den som formål å understøtte den lutherske religions foretreffelighet. Det vil ikke si at den er ukritisk til kristendommen slik den fremstår både ideologisk og kulturelt på Holbergs egen tid, men at den i sin sanne kjerne har en uovertruffen ekthet.

Religiøst sett har det blitt hevdet at Holberg var en moralist mer enn en dyperer religiøs tenker. Hans moralske tanker eksemplifiseres ofte

gjennom beskrivelsen av dyder og laster, en arv fra den klassiske dydelæren som Holberg var vel bevandret i. Narrativt sett vises disse dydene og lastene frem for leseren gjennom anekdoter over menneskers karakteregenskaper. Kanskje er dette en av årsakene til Bulls (1913: 107, 136) vurdering av Holbergs historiske figurer som typisk syttenhundredtalls-”flate” moraliserende individer som ofte mangler ”liv og sjel”. Når det gjelder form, brøt likevel Holberg med den kildekritiske så vel som den mer tradisjonelle annalistiske historiefortellingen, og helte i stedet mot den nye filosofiske historieskrivingen hvor historien blir brukt til å fremheve et overgripende argument.

I denne artikkelen vil jeg leke med en annen innfallsvinkel til Holbergs *Kirkehistorie*, nemlig at verket på tross av sin ”moderne” form ideologisk sett befinner seg innenfor rammen av den antikke forståelsen av historien som livets læremester (*historia magistra vitae*). Denne typen historieskriving kanaliseres inn i belærende eksempler hvor dyder og laster utgjør tekstens viktigste komponenter: I det store og hele bruker Holberg ordet dyd langt oftere enn Gud. Samtidig vil jeg vise at Holberg bruker dydelæren slik den hadde utviklet seg fra antikken og frem til sin egen tid på en helt spesifikk måte for å fremheve sitt opplysningspregede budskap om simplisitet og moderasjon, noe som var viktig for samleven i et stadig mer religiøst oppsplittet Europa. Analysen baserer seg i all hovedsak på de tre første kapitlene i *Kirkehistorien* som fremstiller kristendommens ”gullalder”. Først vil jeg imidlertid si litt om postreformatorisk kirkehistorieskriving, eksemplarisitet og de mer gjengse oppfatninger av Holberg som moralist.

KIRKEHISTORIEN OG DEN HISTORISKE KONTEKST

I den dansk-norske kontekst fremstår Holbergs *Kirkehistorie* på mange måter som nyskapende; dette er det første, større danskskrevne verk som skisserer kristendomshistorien fra dens oppstart – Jesu virke – og frem til reformasjonen. Dette poengteres også av Holberg selv i fortalen til det rundt 900 sider lange verket. Han peker også på at han ulikt de fleste andre kirkehistorikere fletter sammen både religiøs og verdslig

historie, to størrelser som ikke bør ses separat fra hverandre. Holberg hevder videre at han også er mer upartisk enn andre kirkehistorikere, og modererer mange tidligere (lutherske) forfattere som tidvis kommer med svært hatske angrep på katolske geistlige. Holberg hevder også at han modererer språkbruken sin; en pave kalles en pave, og ikke anti-Krist. Dersom han først er negativ, hevder han å basere seg på beskyldninger fremført av katolske forfattere selv. Holberg utlegger dessuten kirkehistorien innenfor rammen av en degenererende stadieteori som inndeles i seks forskjellige perioder. De tre første sekula er gullalderen, deretter går det stadig nedover; den sjette perioden (1300- og 1400-tallet), det siste stadiet før den forløsende reformasjonen, er selve lavmålet.

Noen av Holbergs postulater er riktige, andre mer usanne. I det vell av etterreformatoriske kirkehistorier som stort sett hadde som formål å understøtte ideen om at protestantismen var den ekte kristne religionen, var relativt få rettet mot menigmann – i alle fall i den danske kontekst. Likevel er det uvisst om Holbergs mursteinsaktige *Kirkehistorie* egentlig var rettet mot menigmann, og det mer lærde lag av befolkningen hadde et vell av andre kirkehistorier å velge mellom, i alle fall hvis de kunne tysk eller latin. Noen av disse verkene hadde også et større nedslagsfelt enn Holbergs kirkehistorie: Eksempelvis var kirkehistoriene til Buddeus, Sleidanius, Eusebius og Carion å finne i mange lærde, norske boksamlinger (Dahl 2011:86–88). Og, selv om det var vanlig for mange protestantiske kirkehistorikere å separere religiøs og verdslig historie, var det andre som gikk imot denne oppdelingen lenge før Holberg: Som Sleidanus sier i forordet til sin *De statu religionis* fra 1555, ”I would not omit what concerned the civil government because they are interwoven with the other, especially in our times, so that it is not possible to separate them” (Kelley 1998: 167).

Også flere enn Holberg opererte med en degenererende stadieteori. Melanchthon, for eksempel, skisserte i talen om Luther og kirkens alder en tidlig doktrinell ekspansjon hvor den rene lære ble etablert, etterfulgt av en middelalderisk degenerasjon og til slutt, den lutherske restorasjon. Denne periodiseringen sammenfalt med det trefoldige, humanistiske skjema om

den gyldne antikken, den mørke middelalderen, og til sist en gjenfødelse av ”ny læring”, den evangeliske religion (Kelley 1998: 170). Andre skribenter vektla andre elementer: I motsetning til Melanchthon og hans fokus på doktrinell renhet, vektla den ortodokse lutheraneren Matthias Flacius (død 1575) rekken av sanne, rettroende kristne som opp gjennom historien hadde blitt forfulgt for sin tro av ”papistene” (Kelley 1998: 171).

Sett under ett var alle disse kirkehistorikerne del av en større etterreformatorisk trend hvor man legitimerte sin egen sak gjennom å finne likheter mellom den aller første kristendommens renhet og den protestantiske lære. Ikke minst Melanchthon forsto betydningen av historien som et viktig redskap i denne prosessen, og det var han som hjalp Johann Carion (død 1537) i publiseringen av sin luthersk-støttende verdenskrønike *Chronica*. Melanchthon ga også kirkehistorien stor plass ved universitetene i Marburg, Königsberg og Jena. Kirkehistoriene, som de verdslige, antok mange former, deriblant krøniker og annaler, og senere, de mer filosofiske, ofte stadiale verkene; til den siste kategorien hører Edward Gibbons (død 1794) kjente *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, som langt på vei kan anses som en kirkehistorie. Vanlig var det også å bruke dikotomien dyd og synd, hvor ”den andre” naturligvis var den syndefulle. Holberg valgte imidlertid å belyse den ”ekte kristne kjerne” gjennom å trekke veksler på antikkens dydelære. Denne typen historieskriving kanaliseres inn i belærende eksempler hvor dyder og laster (men ikke nødvendigvis synd og skyld) utgjør tekstens viktigste komponenter.

OM DYDER, LASTER OG EKSEMPLARITET

Den dydelæren Holberg trakk veksler på hadde som nevnt antikke, og da spesielt aristoteliske, røtter. Ifølge Johansen og Vetlesen (1996: 16) definerte Aristoteles areté (ofte oversatt med dyd) som en ”holdning som disponerer oss for å velge den gyldne middelvei”. Dyden, i motsetning til lasten, var dermed ikke bare spesifisert i konkrete egenskaper som mot og klokhet, men som en helhetlig livsholdning.

Mennesket i seg selv var ifølge den aristoteliske læren delt opp i en rasjonell, fornuftig del og en irrasjonell, og det var fornuftens oppgave

å tøyte affektene: Selve dyden ble da å anse som å følge middelveien, den fornuftige veien mellom dyder og affekter. Ekte dyd ble således middelveien mellom to ytterligheter (Runefelt 2005: 20–21). Rent konkret vil dette si at for mye selvsikkerhet hos en person viser til at han/hun har for lite frykt, og for lite selvsikkerhet for mye (Johansen og Vetlesen 1996: 38). Det avbalanserte (les: dydige) mennesket var altså den som ved sin fornuft klarte å kontrollere begjæret, eller det irrasjonelle, og leve den gyldne middelvei. Denne affektlæren var dominerende også i den tidlig moderne periode.

Tanken om dyden var også koblet til samfunnet som organisme: Ekte dyd var alltid allmennyttig, hvilket vil si at dyd var det samme som ”nytte” (Runefelt 2005: 19–20). Denne koblingen mellom dyd og allmennytte ble også en del av den Wolffianske filosofi og datidens sedelære, samt naturrettslæren (Runefelt 2005: 27–29).

Om enn dyden kunne ses på som en livsholdning og noe allmennyttig i seg selv, så fantes der også diverse gjerninger som ble sett på som spesielt dydige, og andre som spesielt klanderverdige. Hva var så de konkrete dydene og lastene? Viktige var de fire klassiske kardinaldydene, nemlig visdom (også kalt klokhet, *prudentia*), rettferdighet, mot og måtehold. De tre spesifikt kristne dydene som Paulus nevner i sitt første korinterbrev, nemlig tro, håp og kjærlighet, skjøy etter hvert de klassiske kardinaldydene mot sidelinjen. Spesielt viktig i denne prosessen var Augustin, som detroniserte fornuften i forhold til troen og kjærligheten (Johansen og Vetlesen 1996: 56). Innenfor kirkekunsten ble disse spesifikke dydene hyppig avbildet: Tro og kjærlighet avbildes blant annet på Mariakirkens prekestol i Bergen. Det samme gjør sannheten, botferdigheten, kyskheden og tålmodigheten (Lidén 2000: 31–32), som også utviklet seg som spesifikke kristne dyder. Andre igjen var barmhjertighet, flittighet, velvilje og ydmykhet. Som garant for klokheten lå gudsfrykten. Lastene var naturligvis tett koblet til dødssyndene, som ble spesielt utmeislet i løpet av middelalderen. De syv dødssyndene man vanligvis opererte med var hovmot (gjerne regnet som syndens rot), misunnelse, vrede, griskhet, lede, grådighet og vellyst (Rasmussen og Thomassen 2000: 229).

Skisseringen av dyder og laster, selve dydelæren, krystalliserte seg ofte i det vi kan kalle *exempla*, moralske eksempler til etterligning. Slike *exempla* dukket naturlig nok opp i et vell av ulike tekster, som for eksempel prekener, hvor eksempler til etterfølgelse har en svært viktig funksjon. Også i de fleste historiske tekstene, inkludert de kirkehistoriske, var eksemplet viktig. Bredt sett kan vi si at enhver tekst som inneholder moraliserende, historiske passasjer innebærer trekk av eksemplarisitet.

I historikeren Kristiina Savins artikkel om Johannes Schefferus' *Memorabilia*, nemlig "Anekdoter om dygd. Värdenas retorik i Johannes Schefferus bok om det svenska folkets minnesvärda exempel (1671)", lister hun flere karaktertrekk som hefter den "eksemplariske" fortellingen: Denne har for eksempel ikke historiske fakta som et mål i seg selv, men syfter i stedet å demonstrere dyder. Når dette er formålet, blir fremstillingen derfor ikke nødvendigvis kronologisk eller geografisk, men heller tematisk og assosiativ (Savin 2008: 237). Denne typen tekster vender seg også spesifikt til følelsene, da dydene helst skal huskes og imiteres. Samtidig ligger det også en sterk forsynstanke i tektene: Gud styrer det som skjer på jorden (Savin 2008: 242–246).

Narrativt sett er disse tekstene preget av en sterk kontrastering av dyder og laster, noe som ikke åpner opp for en mellomposisjon mellom det som er godt og det som er ondt (Savin 2008: 240). Denne polariseringen blir dessuten ofte retorisk forsterket ved bruken av superlativer, forsterkende ord som for eksempel enestående, utrolig, sjelden, uvanlig, beundringsverdig, forunderlig, framstående og forunderlig (Savin 2008: 239, 245). Vanligvis knyttes det også fysiske attributter til dyder og laster: Dyden er gjerne vakker, mens lasten er frastøtende og stygg. Dyder og laster kobler dermed også til det estetiske (Savin 2008: 242).

HOLBERG, HISTORIEN OG MORALEN

Hva så med Holberg som historiker og moralist? I utgangspunktet var Holberg historiker, og levende opptatt av å formidle historie til det

dansk-norske publikum. Spesielt den religiøse historien hadde en viktig rolle for Holberg, da den opptok mye av hans tid. Religiøs historie ble også gitt mye plass i andre verker enn *Kirkehistorien*, deriblant i *Danmarks og Norges Beskrivelse*, *Synopsis*, og *Danmarks Riges Historie*. Også i sitt første levnetsbrev gir Holberg leseren innblikk i religiøse tilstander i andre land, da spesielt Frankrike (Bull 1913: 105).

En idé som gjennomsyret mange av Holbergs arbeider, deriblant de historiske, var hans ønske om å moralisere og oppdra leseren. Ludvig Selmer (1914: 38) uttrykker dette slik: ”Den moraliserende og resonnerende tendens møter vi i alle Holbergs historiske arbeider,...”. Også forfatteren Søren Holm (1954: 7) mener at dette moraliserende trekket var Holbergs viktigste beveggrunn: ”At komme Folk til at le var for Holberg et Middel til deres moralske og religiøse Opdragelse og ikke noget Maal i seg selv. Dybest set var Holberg en Alvorsmand, der vilde opdrage sine Landsmænd til Dyd og gode Sæder, [...]”. Også Bull (1913: 122) skriver at den moralistiske undertonen har vært et gjennomgående og vesentlig trekk i Holbergs historiske forfatterskap, og det samme gjør Asbjørn Aarseth. For Aarseth ses også denne koblingen hos Holberg på som tidstypisk, og han hevder videre at det ikke er ”mulig eller fruktbart å holde fra hverandre det å fortelle historie og det å bedømme aktørene moralsk” (Aarseth 2005: 275).

Hvordan kommer så det moralistiske til uttrykk hos Holberg? Ifølge Bull kommer Holbergs hang til moralisering ofte til uttrykk gjennom historieskrivingen generelt, og i de forskjellige historiske eksemplene han kommer med mer spesielt; selv i komediene og i de moral-filosofiske verkene finnes slike historiske eksempler felt inn i teksten. For moralisten Holberg blir historiske eksempler et av hans viktigste virkemidler (Bull 1913: 124). Selve det moralske stoffet, eller den moralske bedømmelse, blir vist frem til leseren gjennom skisseringen av dyder og laster (Bull 1913: 129–132).

For de som har vurdert den religiøse Holberg, som blant annet Søren Holm, så er denne karakteriseringen av menneskene som utøvere av dyder og lyder et bilde på Holbergs egen religiøsitet:

Hvis man derimot ved religiøs forstaar, at en Mand tror paa Gud og anser Moralen for at være Udtryk for Guds Vilje, var Holberg religiøs med de bedste. Han troede paa Gud og hans Aabenbaring i Moralloven og gennem Kristus, og han søgte ivrigt at retfærdiggøre Gud og hævde hans Godhed til Trods for Lidelsen og det Onde i Verden. Holberg mente, at Religionen er nødvendig til Moralens Opretholdelse, og den var ham et højest personligt Anliggende (Holm 1954: 10).

Moralen blir for Holberg her altså selve indikatoren på om et menneske er godt, eller for den saks skyld fromt. Dette betyr ikke at rett handling i seg selv er viktig for frelse, men at den følger som en naturlig konsekvens av å velge en ekte kristen livsførsel. For Holberg var derfor den avgjørende motsetning ikke synd og nåde som hos Luther, men dyd og last, fornuft og ufornuft, og gjennom sin frie vilje hadde mennesket alltid mulighet til å velge det rette (Holm 1954: 38). For Holberg utgjorde altså moralen religionens egentlige kjerne, og moralen kunne bygges opp ved hjelp av fornuften.

Men hva var denne moralen Holberg forfektet? For Holm (1954: 39) ser dette ut til å ha vært å holde lidenskapene i tømme, det vil si å kjempe mot laster som vellyst og hevnjerrighet. Som typisk klassisk moralist, ser middelveien ut til å ha vært det beste for Holberg, og det er i det store og hele den gyldne middelvei han forfekter: Selvbeherskelsen er for Holberg en av menneskets viktigste oppgaver, selv om han var klar over at mennesket gjerne ble mer styrt av temperamentet enn av fornuften (Selmer 1914: 100–101). Selv gudsfrykt er til skade dersom man ikke utøver den med måte (Selmer 1914: 76). Likevel må ikke pasjonene utslukkes helt: Ekte lidenskap er en drivkraft vi finner blant historiens største skikkelser (Selmer 1914: 75–76).

Viktigheten av den gyldne middelvei har også en annen antikk inspirasjonskilde, nemlig humoralpatologien: Om Selmer (1914: 145) ikke eksplisitt nevner en kobling mellom denne og Holberg, så hevder han at Holberg ofte henviser til blodet og kroppsvæskene som en årsak til entusiasme og nidkjærhet, altså ”eksesser”. Selmer viser også til Holbergs affinitet til antikkens sterke fokus på det samfunnsmessige: Fravær

av eksesser fører til toleranse, og vil derfor alltid virke for menneskets lykksalighet (Selmer 1914: 12–13).

KIRKEHISTORIEN OG DET EKSEMPLARISKE

Vi kan her konkludere med at Holberg var en moralist, og at han skrev historiske bøker som forfektet et moralsk innhold. Dette innholdet ble formidlet gjennom antikkens fokus på dyder og laster, og ikke minst på middelveien mellom disse, fraværet av ekstremiteter. På denne måten vurderte han de menneskene han skisserte ut fra et etisk synspunkt, og ikke et religiøst.

Hvordan fremstår så Holbergs *Kirkehistorie* i lys av *historia magistra vitae*-tenkningen? Holberg bryter med flere av de aspektene som Savin anlegger som spesifikt for den eksemplariske tenkningen. Holbergs fremstilling er ikke primært moralsk-ontologisk – dvs. en tekst hvor den historiske rammen trer i bakgrunnen – men det motsatte: Holbergs *Kirkehistorie* er en kronologisk gjennomgang av kirkens historie fra oppstarten av og videre frem til reformasjonen. Heller ikke er det estetiske uttrykk nødvendigvis bundet opp til dyd-last dikotomien: Lasten er ikke bare stygg, ei heller dyden bare vakker. Kjetteren Apollonius Tyaneus beskrives som å ha ”stor naturlig Forstand, forunderlig Ihukommelse og saadan herlig Legems Skikkelse, at alles Øyne vare henvendte til ham” (Holberg 1738: 37–38). Apostelen Paulus derimot, er ikke direkte vakker: ”Hvad Legemets Skikkelse anggaer, da beskrives han at have havt en liden Taille, og en krum Næse, og at have været skaldet, hvorudover han spottviis hos Lucianum kaldes den skaldede” (Holberg 1738: 71).

Holberg er likevel på linje med den eksemplariske tenkning når det gjelder Guds inngripen i historien: Holberg har flere ytringer som omhandler at Guds forsyn viser seg i historien. Dette gjelder blant annet hans vurdering av innføringen av kristendommen, som han omtaler som ”... at Gud betiner sig af allehaande Slags Redskab til at i Verk sætte store Ting..” (Holberg 1738: 19, i fortalen). Også Luther fremstilles som et redskap for Guds utbredelse av sin suverene vilje: ”Man maae derfor fornemmeligen give Gud Æren, men tilligemed ansee Lutherum, som

det beqvemmeste Instrument blant de Tiiders Mennesker, som Gud be-tienede sig af for at kuldkaste et Herredom, hvis lige udi Styrke ikke havde været fra Verdens Begyndelse” (Holberg 1738: 20, i fortalen).

Holberg lar oss bli kjent med sine moralske betraktninger gjennom avtegningen av dyder og laster. Men hva er så de spesifikke *dydene* Holberg fremhever i sine *exempla*? Er det de kristne, eller de klassiske? Det ser ut til at Holbergs kjernedyder er de kristne. Disse blir renest uttrykt hos Jesus, da spesielt i Bergprekenen, samt hos apostlene og de første kristne. De ypperste dydene finnes uttrykt i Jesu liv og virke, og Holberg omtaler blant annet Jesus slik: ”.... At han paa ingen Dyder drev mer, end paa Sagtmodighed, Kierlighed og Medlidenhed, hvorudi han ogsaa ved sit Exempel fornemmeligen har foregaaet os” (Holberg 1738: 20). Kjærligheten, den ypperste kristne dyden, refereres også til som en hjer-tets tilstand som behager Gud. Blant annet hevder Holberg ”(...) at Gud sage ikke saa meget efter Lovens Ceremonier, som efter Hierternes reenhet” (Holberg 1738: 12). Skismer i etter-apostolisk tid kunne også vært unngått dersom man baserte seg på kjærlighetens bud. Om dis-kusjonene rundt tonaturslæren hevder Holberg at: ”Ja det er troeligt, at, hvis endeel af samme Tvistigheder havde reiset sig udi det Apostoliske Seculo, man da ved kierlige Samtaler havde dæmpet dem” (Holberg 1738: 11, i fortalen).

Apostlene er også, om enn ikke til samme fulkommenhet, bærere av samme opphøyde moral. Holberg sier blant annet: ”Thi intet kunde meere betage saadan Mistanke, end at høre nogle usle og ukyndige Fis-kere at føre saadan høy Lærdom, og at forplante et Morale, hvilken ingen hidindtil skreven Philosophie kunde lignedes ved i Fuldkommenhet” (Holberg 1738: 13). Disse tolv apostlene overgår altså alle andre i ypperlighet, og deres reneste lære består av ”ekte” kristne verdier. Det samme gjør de første kristne i den såkalte ”gullalderen”. Holberg be-skriver dette slik: ”Den [gullalderen] er ikke mindre opbyggelig, saasom Apostlernes og de første Christnes Bestandighed, Taalmodighed og store Dyder vise os Vey til den rette Christendom, som bestaaer udi Ydmyghed, Kierlighed, Foragt for verden og i at efterfølge Christi Fodspor” (Holberg 1738: 11, i fortalen). Disse protagonistene preges

da også av en ”.. simpel, hellig og takkelig Omgængelse...” (Holberg 1738: 11, i fortalen). Også disippelen Johannes oppfordrer sine etterfølgere til kjærlighet, ettersom dette ”er en Hoved-Befalning, hvorpaa alle Dyder grunde sig” (Holberg 1738: 97). Det er altså de enkle kristne dydene ydmykhet, kjærlighet og saktmodighet som utgjør kjernen i den aller første, og reneste, tro. Holberg oppsummerer denne ”renheten” slik: ”De første Christne Lærere beflittede sig meere paa at følge Christi Fodsporre udi Levnet og Vandel, end i at disputere: Man havde da ingen Formularier af Troens Bekiendelse, og var det nok, at en erklærede sig at troe paa Christum, og at bevise sin Troe ved Ydmyghed, Kierlighed, Sagtmodighed og Christelige Dyder for at blive antagen i Meenigheden,...” (Holberg 1738: 101).

Hva er da så lastene? Maktsyke er eksempelvis et negativt trekk, noe som blant annet nevnes når det gjelder pave Gregorius VIII:

Jeg derimod siger, at Gregorius var en Mand af en overvettes stor Ambition, men derhos ikke mindre fiin og politisk, af Tidernes Tilstand gav ham Anledning til at spille Konger og Førster deres Regalier af Hænder, og, saasom Keyser Henrich og Kong Philippus af Frankrig dreve offentlig Kiøbmandskab med geistlige Beneficier, grundede han alle sine Manifester paa saadanne Beskyldninger, ja saasom han selv var activ, flittig og meere regulier i sit Levnet end de fleste af hans Formænd, troede mange, at det var af pur Nidkierhed, han saaledes declamerede saavel imod den Verdslige Øvrighed, som Geistlighedens u-ordentlige Opførsel, saa at man mærkede ikke, uden alt for silde, at Høyhed og Regiere-Syge var det Hiul som drev alting (Holberg 1738: 15, i fortalen).

Maktsyke er en last som gis mange av kirkens menn, og ikke minst i tiden før reformasjonen, hvor ”Paverne, som skulde være Kirkens Hoveder, havde intet for Øyene uden Høyhed og Indkomsteres Formeerelse ... Bispe agerede Generaler, Amiraler, Politie-Mestere, kunde de læse og skrive, var det got, hvis ikke, vare de lige gode Bispe derfor” (Holberg 1738: 16, i fortalen). Også Paulus av Samosata beskrives som at han hadde: ”... falske og farlige Meeninger i Religionen, og der-

foruden viklede sig ind udi Politiske og verdslige sager, saa at hans Levnet var ikke overeens-stemmende med den Hellighed, som hans Embede udfordrede” (Holberg 1738: 160–161).

Også falskhet dadles. Den ovenfor nevnte Apollonius Tyaneus, for eksempel, hevdes å ha vært en falsk lærer: Apollonius ”... synes den onde Aand at have bragt til Verden for at sætte ham imod Christi Person, og efter-abe hans Mirakler” (Holberg 1738: 37). Også andre steder nevnes spesielt hykleri og falske beskyldninger som lastverdig (Holberg 1738: 149, 157). Å være selvklok, å tro at man selv vet den hele og fulle sannheten, ses også på som en last. Holberg sier blant annet: ”... ingen ere mindre skikkede til at blive Christi Disciple, end de Selvkloge ...” (Holberg 1738: 49).

En ekte religion (i.e. den kristne) legger også alltid vekten på det indre. Den hedenske religionen, for eksempel, var falsk på grunn av sitt fokus på det ytre: ”Gudsdyrkelsen bestod alleene udi Offringer, Fæst-Dage og Spectacler uden Devotion, saa at ingen Religion kunde være kaldere og tillige u-rimeligere” (Holberg 1738: 1). Også Montanus blir dadlet for en slik dreining mot det utvortes i stedet for et fokus på det indre: ”Han [Montanus] indtog strax mange af de Troende ved udvortes Dyder og en affected Poenitentze, saa at han passerede for en Mand, der var begaven med Miraclers og Prophetiers Naade; ...” (Holberg 1738: 120). En av de lastene Holberg flittigst beskriver er nidkjærhet – dette er en eksess som vanligvis ikke karakteriseres som noe godt: Det er sjelden bra å tilhøre de nidkjæres parti. Et eksempel er Zacharias Baruchs sønn, som på grunn av sin rikdom og store dyder ”... blev af de Nidkiere og Idumæer juridice tiltalet og beskuldet for at have vildet forraade Staden til de Romere” (Holberg 1738: 80).

En annen og alvorlig last som Holberg trekker frem er vellystighet. Blant annet skisseres Korint som en spesielt lastefull by: ”Korinth var nedsiunken udi Vellyst og alle slags grove Laster. Men St. Povel ved sine fyndige Prædikener udrøddede ikke alleene disse store Laster, men bragte mange af Indbyggerne til at øve Dyder udi høyeste Fuldkommenhed” (Holberg 1738: 52). Også keiser Nero skisseres som en ”hofmodig og vellystig Mand...” (Holberg 1738: 66), og det samme

var keiser Gallienus, som ”slog sig til Vellyst og Overdaad ...” (Holberg 1738: 59). Også Paulus av Samosata får en slik dom: ”Udi samme Brev opregnes tillige med hans falske Lærdom hans u-ordentlige Levnet, blant andet at han indviklede sig i verdslige Sager, og vilde heller føre Titul af en Ducenario, det er : en Betienter af Finantzerne, end af en Biskop, at han gav Audience siddende paa en Throne, at han havde Omgjængelse med adskillige løse Qvinder” (Holberg 1738: 162).

En annen last som nevnes er stivsinn, eller et hardt hjerte. Blant annet jødene beskrives som å ha denne lasten: ”Man seer at regiere blant dem en Haardnakkenhed, Forblindelse, U-eenighed og alle de Feil, som findes hos et Folk, som Gud har besluttet at ødelegge, saa at deres egne Ødeleggere, Romerne selv ansaae sig som Instrumenter, der af Himmelen vare beskikkede til at exterminere saadant et vanartigt Folk” (Holberg 1738: 80). Holberg kaller også jødene for ”Steen-hiertede Mennesker” (Holberg 1738: 83). Også ondskap og andre misgjerninger ses på som laster.

Selv om de første kristne ofte portretteres som dydige, så vises det også innimellom til at selv disse kan utøve diverse laster. Blant annet hevder Cyprianus at forfølgelsen av de kristne gjerne er deres egen skyld, da de lider av laster som hovmot og forefenglighet:

Cyprianus, hvis Lærdom og Dyder da begyndte at fremskinne, tilskriver denne Forfølgelse, de Christnes egne Synder. De Klagemaal, som han fører derover, bestoede derudi, at de henfulde til Hofmod og U-eenighed, Geistligheden blev lunken og efterladen i sit embede, Qvinderne smykkede sig, og Mændene kæmmede deres Skiægge og Øyenbryne. Man traadde i Ægteskab med Hedninger, steeg fra Troens Simplicitet og forfalt til Stridigheder og Ord-Krig. Hvoraf man nogenledes seer et Portrait paa dette Seculi Christne, og hvormeget de allerede havde vanslægtet fra de første Tider (Holberg 1738: 143).

Som Savin understreker, gir ikke dikotomien dyd-last rom for nøytralitet. Likevel ser det ut til at Holberg utnytter denne dikotomien i et helt spesielt øyemed, nemlig å understreke middelveien. Måten han

gjør dette på er nettopp ved å vise leseren at mennesker ikke nødvendigvis bare er gode eller onde, men alltid en blanding av begge. På denne måten blir det gode og onde konstanter på verdens scene. Holberg uttrykker dette klart i fortalen: ”At jeg efter endeel andres Maade ikke gjør alle Kiettere til Fandens Lemmer, og alle Kirke-Fædre til Helgene uden Lyder, skeer alleene deraf, at man hos de første og kand finde nogle Dyder, og hos disse sidste ogsaa nogle Feyl” (Holberg 1738: 14, i fortalen). Både kirkefedre og keisere blir fremstilt på denne måten: Vespasian, som for eksempel eide både ”Dyd og Fromhed”, åpnet likevel for at kristendommens fiender fikk mer spillerom (Holberg 1738: 81). Også keiser Trajan, som eide en uovertruffen rettferdighet og moderasjon, startet av politiske årsaker forfølgelser av de kristne (Holberg 1738: 107).

Av kirkens menn, nevnes det at Tertullian også var preget av denne dobbeltheten (Holberg 1738: 129–131), og om Cyprianus sies det at han med sine store dyder dog ikke var uten feil (Holberg 1738: 158). Denne dobbeltheten gjelder også Qvintilian, som eide både dyder og laster: ”Qvintilian var ellers en ypperlig Regent, der ved sin Hurtighed og Fliid satt det forfaldne Keyserdom i Stand igien, men formedelst sin Haardhed blev han omsider forhadt og ihielslagen,....” (Holberg 1738: 163). Kun i en periode tar de negative karakteristikkene helt overhånd, nemlig i perioden før Luther skinner gjennom med sitt klare lys. I denne perioden er forderveligheten er på topp, og Holberg sukker: ”Gud give, at de Tidens Kirke-Historier vare saadanne, at man deraf kunde forestille en Blanding af Ont og God! Paa den ager, hvor intet er at finde uden Klinte, høstes intet uden Klinte. Fordærveligheden udi Christdommen var for reformationen saa stor, at det er vanskeligt at fatte, hvi saa mange Laster og saa stor U-videnhed kunde tage overhaand blant Mennesker, end sige Christne” (Holberg 1738: 16, i fortalen).

Men selv en mann som Luther hevdes å være en blanding av godt og ondt. Han har selvfølgelig mange ”sinnets gaver”, eksempelvis lys-tighet, oppriktighet, åpengjertighet og veltalenhet, samtidig som det fremheves at han også har flere laster. Men, når det gjelder Luther, fremhever Holberg også den nytten visse laster kan ha. Dette vil si at

en last ikke er en last i seg selv – den kan bli et gode dersom den tjener en god sak. Slik sett må vi også ”admirere” Luthers feil:

Den Berømmelse, som jeg tillægger Luthero, skulde vel af nogle holdes for outrered, helst efterdi samme store Mand ikke var uden Feyl, sær i Henseende til hans skarpe og fri Skrive-Maade. Men man kand sige, at hvis Luterus i alle Ting ikke havde været saaledes dannet, havde maa skee Reformationen bleven qvalt i dens Fødsel. Hans Fripostighed, som nogle kale Fremfusenhed og Grovhed, havde undertiden den herligste Virkning. Den Dristighed han lod see udi offentligen at brænde den Canoniske Rett, blev af mange anseet, som en Inspriation, saa at de, ... (Holberg 1738: 18 i fortalen).

Både dyder og laster behøves altså på verdensscenen, og ofte er de såkalte ”lastene” de som kan få endringer i gang. Som Holberg uttrykker det: ”Kort at sige, hvis Luterus havde besiddet alle Melanchthonis Dyder, hans Sagtmodighed, Forsigtighed, Betænksomhed og andre Qualiteter, som gemeenligen recommenderes i Moralske Bøger, havde maa skee ladet sig nøye med Kalkens Tilladelse i Nadveren, men i det øvrige blevet under det forrige Aag” (Holberg 1738: 19, i fortalen). Selv nidkjærhet, en eksess i seg selv, kan derfor tidvis beskrives som noe positivt hvis den virker for noe godt. Om Luther sies det blant annet: ”Hvad som hos nogle kand holdes for Feyl, kand undertiden hos Heroiske Gemytter ansees som Dyder, og har man Exempler paa, at visse Ting, som giøres imod Reglerne, have behaget Gud selv, efterdi de have reiset sig af Iver og Nidkierhed” (Holberg 1738: 19, i fortalen). Også hos Cyprianus ser nidkjærhet ut til å ha vært noe positivt, da enkelte roser ham for at han var ”... veltalend efter de Tiiders Maade, ivrig udi hans Embede, nidkiær til at advare andre, end ogsaa de Romerske Biske om deres Pligt” (Holberg 1738: 158).

Men selv om eksesser kan ha et formål, er middelveien den ypperste dyd: Det gjelder både lærdom og holdninger. For Holberg smelter moderasjonen ofte sammen med enkelhet, og når det gjelder kristne læresetninger, er dette idealet. Denne moderasjonen fantes blant annet

i den lærdommen som ble predikert i den aller første kristendomsperiode: ”Saadan var Tilstanden i den første Periodo, hvorudi Lærdommen var solide, pur, simpel og uden udvortes Prydelse, og som Lærernes Levnet i alle Maader svarede til” (Holberg 1738: 10–11, i fortalen). At det er denne enkelheten som er kristendommens ”herlighet”, hevdes også når han veier den opp mot gnostisismen: ”... det er just i en hellig Simplicitet som den Christelige Troes Herlighed bestaar” (Holberg 1738: 110).

Denne simplisiteten var også gjengs for handlingsmønsteret til de første kristne: ”Thi man seer, at Fædrene have udi een og anden Speculation differeret fra hinanden, og dog levet i Communion sammen. Det har været dem nok at være eenige med hinanden i Hoved-Poster, udi Dyrkelsen i seg selv og et hellig Levnet, saa at det synes, at de have relegeret de mange Subtiliteter, som siden bleve giorte til Troes-Artikle, og bleve som Feltskrig for hver Faction, til metaphysiske og Christi Lærdom uvedkommende Disputer” (Holberg 1738: 10, i fortalen).

Moderasjonen viser seg også i datidens kirkestruktur, som var flat i stedet for hierarkisk, og hvor ingen sto over noen annen. Det nevnes blant annet at Cyprianus sier til den romerske biskop Stephanus at ingen har rett til å gjøre seg til bispenes biskop og tyrannisere over sine kollegaer (Holberg 1738: 156). Holberg beskriver også i negative ordelag hvordan biskopene av Aleksandria, Roma og Antiokia tilegnet seg fortrinn, og hvordan den romerske biskop ville ha en slags overinspeksjon over de andre (Holberg 1738: 170). Heller ingen av apostlene tilegnet seg myndighet over en annen (Holberg 1738: 47). Også kirkebyggene var enkle og uten rikdom og ornamentar (Holberg 1738: 172), og der var få kirkelige seremonier og fester (Holberg 1738: 127). Naturlig nok nevnes også moderasjon som en personlig dyd. Holberg sier blant annet om keiser Trajan, at da han merket at ”... de Christne vare ikke saadanne skadelige Folk, som man havde forestillet ham, faldt han til Moderation, som ellers var hans naturlige Dyd” (Holberg 1738: 109).

Holberg hevder i tråd med den vanlige koblingen mellom dyd og samfunnsnytte at dyd er det samme som lykke, og til det beste for

samfunnet. Den kristne læren er naturligvis den rette til å bringe et samfunn ”til flor”. Blant annet hevder Holberg at: ”Ingen Lærdom har været bekræfted med saa mange og store Miracles, skjønt ingen Lærdom behøvede mindre Jærtegn, og det i henseende til dens Ypperlighed: thi alt hvad Jesus lærde paa Jorden, sigter allene til det Menneskelige Kiøns Lyksalighed, og seer man at dets Morale har haft saadan Virkning, at Barbariske Lande endogsaa paa de Tider, da Lærdommen ved Menneskelige Paafund var bleven fordunklet, deraf have faaet en anden Skikkelse” (Holberg 1738: 31). Også Kristus og apostlene siktet alle ”.. til Troens Bestyrkelse, og det Menneskelige Kiøn til Nytte..” (Holberg 1738: 54).

Andre ekte (i.e. kristne) dyder gavnlige for samfunnet trekkes frem av Holberg, blant annet uviljen mot å opponere mot herskermakten: ”Men man ser dog aldrig, at de føste Christne, stolende paa deres Mængde, nogen Tiid have gjort ringste Bevægelse imod Regieringen, end ogsaa længe derefter, da deres tall var større end Hedningenes, men de alleene have bevæbnet sig med Taalmodighed, og ladet sig nøye med Forsvars-Skrifter for at beskytte deres Lærdom, og at igiendrive de falske Beskyldninger, som derimod giortes” (Holberg 1738: 119). Den (ekte) kristne lære er også samfunnsgavnlig fordi den var pasifistisk: ”Den almindelige Lærdom var da ogsaa at ingen maatte forfølges for Religionen” (Holberg 1738: 126). Holberg fremviser her en nokså klassisk kobling mellom dyder og samfunnsopprettholdelse.

OPPSUMMERING

Holberg skrev på mange måter en klassisk protestantisk kirkehistorie: Den fremhever lutheranismens overlegenhet sammenlignet med katolisismen, og presenteres innenfor rammen av en degenererende stadieteori. Innholdsmessig fremstår Holberg gjennom sitt fokus på aktverdige handlinger helt klart som en moralist.

Jeg har i denne artikkelen fremholdt at Holbergs *Kirkehistorie* er skrevet innenfor den klassiske ideen av historien som livets læremester (*historia magistra vitae*). Denne typen historieskriving kanaliseres inn

i belærende eksempler hvor dyder og laster utgjør tekstens viktigste komponenter. På tross av sin moderne form, er *Kirkehistorien* derfor på mange måter et stykke tradisjonelt dydelære-arbeid, inspirert av de klassiske moralskribentene. Teksten bryter dog med det ofte mer typiske fokuset på det moralsk-ontologiske fremfor det kronologiske og geografiske: Holbergs tekst er konstruert innenfor en klar kronologisk og geografisk ramme. Heller ikke er dyden bare god og vakker, og lasten ond og stygg. Dog speiler Holbergs tekst den gjengse ideen om at Guds forsyn brer seg igjennom historien: Det er Guds arena som skisseres, og hans veier er ”merkverdige” og uransakelige.

Holbergs *Kirkehistorie* er i god klassisk tradisjon sentrert på beskrivelsen av dyder og laster, det vil si det etiske aspektet ved mennesket. Det dydige eller lastverdige beskrives ofte på et handlingsnivå, hvilket betyr at det er de ytre handlingene som kommer i fokus. Dette betyr ikke at Holberg postulerer en form for handlingskristendom, nemlig at et fromt liv er nødvendig for frelse, men at en moralsk vandel er en naturlig konsekvens av å leve ”som kristen”. Hva er så disse dydene som Holberg skisserer? I all hovedsak er dette de såkalt kristne kjernedydene, nemlig tro og kjærlighet, om enn et vell av andre, som for eksempel visdom, medlidenhet og gode retoriske ever, også karakteriseres som dyder. Dydene virker som sådan tidløse, som historiens *exempla* ofte er, og de er også til det beste for samfunnet. Sann dyd er lykke og nytte.

I tråd med den klassiske dydelæren postulerer Holberg også at *middelveien* er viktig. Dette gjelder også det doktrinelle: For Holberg er kristendommens kjerne minimalistisk; de kristne grunnsatser er enkle, og alle former for fanatisme eller ”eksesser” skys til fordel for den gyldne middelvei. Når Holberg velger å bygge opp *Kirkehistorien* sin i form av *exempla*, legger dette dessuten føringer på selve innholdet: Fokuset på dyder og laster skaper automatisk disse ”pappfigurene” som Bull vurderer som ”karakterer uten sjel og liv”; en kristendomshistorie basert på dydelære må bli karikert i sitt narrative uttrykk.

Om enn bruken av dydelæren og dens mange henvisninger til dyder og laster fører til en polarisert tekst, understreker altså opplysningsmannen Ludvig Holberg viktigheten av middelveien. Således skulle

man tro at at hans narrative ramme virker mot tekstens formål som ikke bare er å vise til protestantismens overlegenhet, men dessuten at den enkle kjerne faktisk er samfunnsoppretholdende. Jeg vil likevel poengtere at den måten Holberg bruker dydelæren på faktisk virker anti-polariserende: Når alle individer på verdensscenen er *både* gode og onde, dydige og lastefulle, mister polariteten sin egg. I stedet understrekes det at gode mennesker finnes i alle leire og til andre tider, og at frelsen er Guds alene. Et slikt standpunkt impliserer naturlig nok en tolerant religion, langt fra ortodoksiens fokus på synd og fortapelse. Gjennom sin spesifikke bruk av dydelæren fremmer Holberg dermed en religiøs ”via media” i større grad enn flere andre kirkehistorier i den etterreformatoriske periode.

LITTERATUR

- Aarseth, Asbjørn 2005: ”Narrativitet og moral i Holbergs historiografi”. I: Eivind Tjønneland (red.), *Den mangfoldige Holberg*. Oslo: Aschehoug, s. 261–276.
- Bull, Francis 1913: *Ludvig Holberg som historiker*. Kristiania: H. Aschehoug & co. (W. Nygaard).
- Dahl, Gina 2011: *Books in Early Modern Norway*. Leiden: Brill.
- Holberg, Ludvig 1738: *Almindelig Kirke-Historie : Fra Christendommens første Begyndelse Til Lutheri Reformation : Med nogle Anmærkninger Over de udi Historien omtalte Cyclis og Aars-Beregninger*. Kiøbenhavn: Trykt udi Hans Kongel. Majestæts og Universitets Bogtrykkerie, af Johann Georg Høpfner.
- Holm, Søren 1954: *Holberg og religionen*. København: H. Hirschsprungs Forlag.
- Johansen, Kjell Eyvind og Arne Johan Vetlesen 1996: *Etikk – i historie og samtid*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kelley, Donald R. 1998: *Faces of History from Herodotus to Herder*. New Haven & London: Yale University Press.
- Lidén, Hans-Emil 2000: *Mariakirken i Bergen*. Bergen: Mangschou.
- Rasmussen, Tarald og Einar Thomassen, 2000: *Kristendommen. En his-*

torisk innføring. Oslo: Universitetsforlaget.

Runefelt, Leif 2005: *Dygden som välståndets grund. Dygd, nytta och egennyttia i frihetstidens ekonomiska tänkande*. Stockholm Studies in Economic History, 43. Stockholms universitet: Acta universitatis stockholmiensis.

Savin, Kristiina 2008: "Anekdoter om dygd. Värdenas retorik i Johannes Schefferus bok om det svenska folkets minnesvärda exempel (1671)". I: Marie Lindstedt Cronberg & Catharina Stenqvist (red.), *Førmøderne livshållningar. Dygder, värden och kunskapsvägar från antiken til opplysningen*. Lund: Nordic Academic Press, s. 234–258.

Selmer, Ludvig 1914: "Ludvig Holbergs stilling i det 18de aarhundredes religiøse aandsliv". *Norsk Teologisk Tidsskrift*, vol. 5/15, s. 1–193.

SUMMARY

Ludvig Holberg's *Almindelig Kirkehistorie* (1738) is written in the *historia magistra vitae*-tradition, which means that the study of the past serves as lesson to the future. For Holberg, this is channeled into the postulating of virtues such as love and faith, and vices like greed and evil. Despite this dichotomy, Holberg's text functions as a support to tolerance: As all existence is both good and evil – full of virtues and vices – polarity loses its edge. Within this stylistic framework, no permanent perdition can be accorded, and a certain religious "via media" can be granted.